

ИЗВЕСТИЯ НА НАРОДНИЯ МУЗЕЙ-ВАРНА

КНИГА IX (XXIV)

BULLETIN
DU MUSÉE NATIONAL
DE VARNA

TOME IX (XXIV)

1973

ДЪРЖАВНО ИЗДАТЕЛСТВО — ВАРНА

НЯКОИ ДАННИ ЗА ПРЕСЕЛНИЧЕСКОТО БРОЖЕНИЕ В ИЗТОЧНА БЪЛГАРИЯ ПРЕЗ 1861 г.

ВЕЛКО ТОНЕВ

Преселническите движения на българите през XIX в. са сравнително отдавна установени и в основни линии изяснени от историческата наука.¹ По отношение на тяхното поселищно и регионално проучване и уточнение обаче има все още редица нерешени въпроси. Това в значителна степен се отнася и до последното голямо изселване от нашите земи преди Освобождението, извършено през 1861 г. Поради обстоятелството, че то обхваща главно Северозападна България, историческите изследвания, посветени на него, са свързани предимно с този район.² Независимо от скромните размери, които изселването взема в Източна България, броженията около него се развихрят в голям периметър и са съществен момент в предосвободенското минало на тези места. Настоящото проучване е опит за тяхното осветление въпреки оскъдицата на достъпните засега материали.

Преселническото движение през 1861 г. е един от важните и актуални въпроси в периода след Кримската война. Той намира жив отклик в средите на цялата българска общественост. Страстната полемика, която се разгръща на страниците на в-к «Дунавски лебед» и други печатни издания, изразява по най-категоричен начин отрицателното становище на нашата емиграция към това изселване. Този възглед се споделя не само от крайните революционери (Г. С. Раковски и неговите съмишленици), но и от сравнително умерените и проруски настроени кръгове около Добродетелната дружина.³ Смисълът и основанието на тази позиция се

¹ Вж. Л. Динев, Преселнически движения в Дунавска България от началото на XIX в. до днес, сп. «Училищен преглед», год. 46, кн. 3, 1947 г., стр. 221—234; И. Мещеряков, Переселение болгар в Южную Бессарабию 1828—1834 гг., Кишинев, 1965 г., и посочената от тези автори библиография.

² Д. Маринов, Политически движения и въстания в Западна България, СбНУ, кн. II, 1890 г., стр. 108—112; В. Тодоров-Хиндалов, Въстания и народни движения в предосвободителна България според новооткрити турски официални документи, С., 1929 г., стр. 93—111; С. Дамьянов, Ломският край през Възраждането, С., 1967 г., стр. 190—205.

³ Из архивата на Найдено Геров, кн. I, С., 1911 г., стр. 246—247, 251; Архив на Г. С. Раковски, т. III, С., 1966 г., стр. 475—476, 482, 488, 491, 495, 531, 638, 655, 700, 729 и др.; Г. С. Раковски, Българийо, майко мила!, С., 1967 г., стр. 459—461; в-к «Дунавски лебед», год. I, бр. 46 от 15 август 1861 г.; пак там, бр. 49 от

състои в отстояване единството и целостта на българската нация, в запазване на нейните сили за изпитанията на освободителната борба.

Преселването през 1861 г. е обусловено от редица икономически и политически причини. На първо място тук трябва да се изтъкне въпросът за приложението на аграрната реформа от 1834 г. Борбата за ликвидиране на господарлъците в Северозападна България прераства, както е известно, в многобройни бунтове и въстания. Техният неуспешен завършек, както и продължаващите издевателства на турската власт обясняват защо изселването придобива масов размер именно в този край. Към тези бедствия се прибавя и идването в България след Кримската война на изселените от Русия татари. Оземляването на последните за сметка на най-хубавите държавни и селски земи, задължението да им се строят по ангариен път жилища, да се засяват нивите им и редица други повиности увеличават възбуждението и недоволството на българското население. Голям дял за това имат гнетът и жестоката експлоатация, упражнявани от българските чорбаджии, като тези в Елена, Трявна и Габрово. «Пользуясь наследственным богатством — пише руският консул във Варна А. В. Рачински, — паны успели склонят на свою сторону турок, и за одно с ними, принялись снова угнетать народ. Панство живет и досель в оказанных трех местностях, видая и утисняя Болгар рассеянных по хуторам в Балканах, и господствуя над бедняками. Они раздают нуждающимся деньги за большую лихву, выговаривая при том и несколько рабочих дней, и злоупотребляют неимоверно купленною таким образом властью.»⁴ И все пак, въпреки тези обстоятелства, българският селянин едва ли би дръзнал да напусне своя дом и земя без активната намеса на пропагандата за преселване в южноруските области.

След Кримската война, вероятно по силата на споразумение между руското и турското правителство, Русия се задължава да разреши и подпомогне изселването на татарите от Кримския полуостров в Турция, а последната да позволи на българите, които желаят, да се преселят в Русия. Взаимните изгоди от това споразумение са очевидни. Русия, освобождавайки се от неблагоприятното и размирно татарско и черкезко население в южните си покрайнини, получава възможност заедно с това да засели на тяхно място трудолюбиви и предприемчиви свои едноплеменници. Турция от своя страна цели да укрепи с компактната маса на новите преселници някои слабо заселени и неспокойни, но с безспорно стратегическо значение райони, каквито са Добруджа, Северозападна България и др. Но в случая тя се лишава и от сигурни данъкоплатци, от постоянна и производителна работна сила. Поради това, когато преселването придобива масов характер, турските власти, въпреки предварителното си съгласие, предприемат енергични мерки за ограничаването и ликвидирането на този процес.⁵

6 септември с. г.; пак там, бр. 51 от 22 септември с. г.; пак там, бр. 54 от 10 октомври с. г.; пак там, бр. 57 от 31 октомври с. г.; пак там, бр. 58 от 7 ноември с. г.; пак там, бр. 60 от 21 ноември с. г.; М. Димитров, Комитетът на «Старите» — Добродетелната дружина, сб. България 1000 години, С., 1930 г., стр. 753—757; същият, Българската добродетелна дружина, БИБ, т. IV, 1930 г., стр. 173—176; Й. Митев, Георги Раковски и емигрирането на българи в Русия през 1861 г., ВИС, 3, 1970 г., стр. 3—23.

⁴ АВПР (Архив внешней политики России), Ф. Посольство в Константинополе, 1861 г., д. 1613, л. 51.

⁵ ДБИ, т. I, С., 1931 г., стр. 232, 246, 261—262; пак там, т. III, С., 1940 г., стр. 404—405, 416, 419, 421, 424—425.

В становището на официална Русия по този въпрос също има известни различия и непоследователност. Руското императорско правителство предприема тази стъпка с предпазливост и някои резерви. В указанията до дипломатическите си агенти в българските земи то изисква преселването да става внимателно и с такт, като се спазва неговият доброволен характер и равномерност за цялата страна, без пресилени обещания и след пълно запознаване с условията по осъществяването му. В края на 1861 г., когато реакцията и възмущението всред българската емиграция достига до ожесточение, с предписание № 3412 Азиатският департамент напомня още веднъж тези условия.⁶ Някои руски представители (Е. П. Новиков и посланикът в Константинопол княз Лобанов-Ростовски) се обявяват против преселванията, защото по този начин страната се обезлюдява от християнско население, а увеличаването на мюсюлманския елемент отдалечава границата между двете славянски страни.⁷ Други обаче разгръщат енергична и последователна дейност за увеличаване броя на изселниците. Граф П. Стремоухов, упълномощен от руското правителство за тяхното устройване в Новорусийския край, настоятелно изисква да се пропагандира идеята за преселване от Тракия на опитни лозари и пчелари или пък да се търсят възможности за удобното и бързо отправяне на българите от Варненския край.⁸ Още по-далеко в тази насока отиват редица дипломатически агенти — видинският, варненският и одринският вицеконсул. Несъмнено усилията на някои от тях спомагат твърде много за разрастването на преселническото движение.

В Източна България преселването е свързано главно с името на Александър Викторович Рачински, руски консул във Варна през 1860—1862 г. А. В. Рачински е един от изтъкнатите дейци на руското славянофилство, с големи заслуги за нашето културно-просветно възраждане. Но неговото влияние и обаяние са в значителна степен подронени от дейността му за поощряване преселването на българите в Русия. Против него са отправени най-ярошни нападки и заплахи от страна на в-к «Дунавски лебед», от кореспондентите и съидейниците на Г. С. Раковски.⁹ В много от тях има, разбира се, неоснователна злъч и злоба, които страстите на момента неизбежно пораждат. «От как е дошел в града ни — пише дописникът на «Дунавски лебед» от Цариград, — злобный агентин Рачински, той ся труди да убеди тукашното Руско посолство, чи Българити са вси готови да се приселят и чи къту направил опыт сам там, убедил ся чи лесно могат ся примами с някои си само обещания! Това къту представил Лобанову (видя ся чи и Найден Геров е наедно), почнали да вършат за «общо преселение болгар в Руссия».¹⁰ На друго място Рачински е обвиняван, че работи за обезбългаряването на Добруджа, за да бъдат заселени там германци и италианци.¹¹ В това впрочем най-

⁶ ДБИ, т. I, стр. 263—264; Архив на Г. С. Раковски, т. III, стр. 529—530.

⁷ НБКМ—БИА, ф. 111, арх. ед. 369, л. 225; ОДА — Варна, кмф, ф. 81, арх. ед. 16.

⁸ ДБИ, т. I, стр. 230—231, 247, 255; БИА, ф. 111, арх. ед. 369, л. 225.

⁹ В-к «Дунавски лебед», год. II, бр. 49 от 6 септември 1861 г.; пак там, бр. 51 от 22 септември 1861 г.; пак там, бр. 60 от 21 ноември с. г.; Архив на Г. С. Раковски, т. III, стр. 732, 769, 896 и др.

¹⁰ В-к «Дунавски лебед», год. II, бр. 54 от 10 октомври 1861 г.

¹¹ Архив на Г. С. Раковски, т. III, стр. 917. Всъщност в едно донесение Рачински само съобщава предложението, направено в този смисъл от пруския вице-консул във Варна Е. Райзер до своя посланик в Цариград. Вж. АВПР, д. 1613, л. 127; НБКМ—БИА, ф. 111, арх. ед. 369, л. 240.

малко трябва да се търсят подбудите, от които се ръководи Рачински в дейността си по преселването на българите. По-близо до истината е мисълта, изразена от него в едно писмо до княз А. Б. Лобанов от 13 ноември 1861 г. Тук той пише: «Самое переселение я употребляю как средство, чтобы направить турецких чиновников к более справедливому и человеколюбивому обращению с христианскими подданными Е. В. Султана.»¹²

Районът на Североизточна България попада изцяло под юрисдикцията на варненското руско консулство. По тези места се разгръща най-масово и преселническото брожение. Особено застрашени са Варненска, Провадийска, Балчишка, Хаджи оглу Пазарджишка (Добричка, Толбухинска), Шуменска и Търновска околия. По-слабо и почти в зародиш се очертава брожението в Мачинско, Тулчанско и Бабадагско в северната част на Добруджа. На юг от Стара планина движението обхваща Айтос, Карнобат, някои села на Сливенска околия и в по-големи размери Одринска Тракия. Повечето от тези райони са обходени през лятото на 1861 г. от А. В. Рачински. В своята дейност той се опира и на широк кръг сътрудници от местното християнско население. На първо място тук трябва да се посочат българите Никола Даскалов, секретар на варненското консулство, шуменските търговци Матю Рачев и Димчо Х. Стоянов, бебровските първенци Сава Стефанов Бакърджийски и Станчо Иванов и редица други. Против тях главно насочва своите изобличения и Г. С. Раковски.¹³

Идеята за изселване възниква първоначално под влияние на ежедневните разкази на татарските преселници, които в своята носталгия възвеличават в най-светли краски напуснатите от тях места. Показателен в този смисъл, както и за исканията, които българите предявяват към руските власти, е разказът на бебровските представители С. Стефанов и Ст. Иванов. Част от него ще приведем така, както Рачински го съобщава на 20 април 1861 г. до Лобанов-Ростовски: «С. Беброво состоит из тысячи болгарских домов, включая в этот счет и горные колибы (хутора). Состояние семей среднее семьи состоят каждая из 5—10—12 душ обоого пола. Исключительныя занятия их земледелие и виноделие; овец держат от 10 не больше 30, коз 30—40. При таком состоянии можно бы еще жить; но в последние годы казенныя подати с чрезвычайными повинностями возросли едва не $\frac{3}{4}$ годового дохода. Безобразия и неистовства турок усилились до чрезвычайности. Паны, обычаем обязаны защищать народ, продают несказанно дорого свое покровительство. Народ дошел до отчаяния. Пришли переселенцы-татары, немного правда: на тридцать домов одна семья, — но семья, которую они обязаны прокормить, обстроить и наделить засеянной землей. Переселенцы-татары подали Болгаром мысль переселиться на оставленные теми места. Всю зиму раздумывали они как

¹² АВПР, д. 1613, л. 150.

¹³ В-к «Дунавски лебед» пише: «Руските консули по България, а имянно Варнянския, познат български неприятел, Рачински, дават свободно руски пашапорты на някои си отчаяны и бечьстни людие, Българи по имяни, кои със силата на тях пашапорты ходят и ся скытат свободно и без никакво препятствие по разны места Българий и лъстят някои си простодушны по селата Българы, а особенно безкнижници попове, даскалы и чорбаджии, да се подписват на прошения, направены и подготвены от Рускыте консули, уж чи гии Българи были желали да си приселят в Русия! На той-зи начин, кату съберат, тии подкупници и народни предатели, по няколко си подписи и направят още и лъжливы уж общественны печаты, снабдени с разноска и с писма от консулыте, отиват в Одеса и представят ся генералу Стремоухову. . . » Вж. бр. 60 от 21 ноември 1861 г.

приняться за дело. . . Им особенно хотелось бы найти опустевшее, за выходом татар, поселение домов в 500. Они просят объявит им все права и обязанности, относящимся до них в новом отечестве. Они желают, чтобы их молодежь принимали във военную службу с правом выслуги, — и для рядовых не на долгие сроки; и при этом надеются, что лет чрез двадцат они укрепятся силами, чтобы отнять у Турок Болгарию, и завоевать для России этот край. Они заметили, что ста рублей мало для большой семьи, обязанной проезжать и водворяться на свой счет. Они просят позволения взять хороших священников своих с собою. . .»¹⁴

Началото на преселническото брожение в Източна България започва рано напролет през 1861 г. Но още в първия момент то се сблъсква и с противодействието на турската власт. На 6 април с. г. Рачински пише до посланика в Константинопол: «Много болгар спрашивают меня, можно ли им переселяться в Крым; я им объявляю копию с депеши Вашей к Князю Министру по сему предмету;¹⁵ но влияние объявления Ашир бея, о коем писал Вам Рейзер, действует сильнее: вси боятся.»¹⁶ През лятото на 1861 г. поради активния работен сезон брожението временно затихва, за да пламне отново през есента на с. г. Представителите на Елена и Беброво даже предполагают — по думите на Рачински, — че най-голям подем то ще получи през идната пролет, когато само от техния край се очаква да се изселят към 4000 семейства. А жителите на близките до Варна села Кестрич (Виница) и Кара Хюсеин (Чернево) се готвят да ги напуснат с няколко хиляди овце и домашен добитък. Те се интересуват дали могат да закупят от преселените тук татари тяхното недвижимо имущество в Крым.¹⁷

На 20 септември 1861 г. Рачински донася, че освен пълномощниците на селата Беброво, Еленско, и Кестрич и Гюндогду (Изгрев), Варненско, при него пристигат и представители от гр. Сливен, както и от Елена и Лясковец, Търновско. Представителите на Търновския край заявяват желанието за изселване на близо 6000 фамилии. В невъзможност да понасят повече притесненията на турската власт те молят да бъдат изпратени при граф Стремоухов, за да си изберат земя и място за заселване. Заедно с това те настоятелно искат да бъде изпратен в Търново руски агент, който да ги покровителствува и за да могат да съставят посемейните списъци на желаещите да се изселят.¹⁸ Няколко дни след това Рачински съобщава, че при него идват и депутати от Козлуджанска, Провадийска и Балчишка околия. Той привежда техните слова: «Нам житья от турок нет, и терпенье истощилось. Встать против них не можем: напуганы с из детства. — Турок страхом гонит двадцать христиан. — К тому же оружия у нас нет. Оставаться здесь, развы, чтобы умереть, или всем народом предаться покровительству чужой державы. Россию мы любим, и идем туда, по нужды, охотно. Может ли она дать нам место? Может ли она, при переселении, защитить нас от турок? . . .» Когато Рачински се опитва да им обясни затрудненията по преселването, те отговарят: «все потеряем, все бросим и голые уйдем: нам душа дороже имения.»¹⁹ Тогава той се решава да телеграфира до Петербург: «Емиграцията

¹⁴ АВПР, д. 1613, л. 51—52; вж. също НБКМ—БИА, ф. 111, арх. ед. 369, л. 238.

¹⁵ Вж. ДБИ, т. 1, стр. 232.

¹⁶ АВПР, д. 1613, л. 39.

¹⁷ П а к т а м, л. 120.

¹⁸ П а к т а м, л. 122.

¹⁹ П а к т а м, л. 123.

на българите към Русия взема застрашителни размери. Пратеници от най-добрите и обширни околии пристигат масово. Тия от Варненския пашалък желаят да заминат заедно с добитъка си. Тия от Търново искат откриването на руско канцеларство, за да ги защитава. Страната ще се обезлюди от християни и ще останат само неизправните длъжници към земите. Притежавам само условията на Стремоухов и меморандума на Портата, 4 април, в който се споменава само за няколко семейства. Трябва ли да защита емиграция в такива размери?»²⁰ Отговорът на Министерството на външните работи пристига към средата на м. октомври. В него се нарежда да се преустанови до пролетта на следващата година преселването предвид на големите трудности, наложени от предстоящата зима.²¹

Междувременно брожението за изселване придобива още по-широки размери. В последните дни на м. септември 1861 г. при Рачински се явяват представители на осем села от Варненско окръжие със списъци на 398 български семейства, желаещи да се преселят в Русия.²² В следващите дни с подобни посемейни списъци пристигат пълномощници от следните места: от с. Кара Хюсеин трима депутати със списък на 154 фамилии, състоящи се от 498 души; от Балчишка околия четирима депутати със списък на 86 фамилии и 272 души; от Варненска околия двама депутати, със списък на 48 фамилии и 126 души; от Провадийска околия шестима депутати със списък на 283 фамилии и 980 души. Всички депутати на своя лична отговорност и по секретен начин Рачински отправя при граф Стремоухов в Одеса, за да си изберат земя.²³ Шестима от тях, а именно: Сиву Филип от с. Башбунар (Полк. Свещарово), Х. Пазарджишко; Иван Георгий и Иван Георгиев от с. Девня, Провадийско; Косю Нейков от с. Козлуджа (Суворово); Василий Мартинов и Иван Петрович от с. Суючук (Рилци), Х. Пазарджишко, той решава да изпрати с разрешение на местната турска власт. Последната, в лицето на окръжния управител Ашир бей, им отказва под предлог, че липсва нареждане от централното правителство.²⁴

Между изпратените по секретни пътища депутати вероятно е и задържаният в Тулча сливненец, който пренася за Русия семейните списъци на редица села от Източна България. Част от този списък е запазен в препис в архивата на Г. С. Раковски²⁵ и публикуван на страниците на в-к «Дунавски лебед».²⁶ В него са записани следните селища и фамилии от Североизточна България: от с. Б е б р о в о, Еленско — хаджи Стой-

²⁰ П а к т а м, л. 124.

²¹ П а к т а м, л. 132. Писмо № 2887 от 29 септември 1869 г.

²² П а к т а м, л. 126.

²³ В-к «Дунавски лебед», год. II, бр. 60 от 21 ноември 1861 г.

²⁴ АВПР, д. 1613, л. 132—133.

²⁵ НБКМ—БИА, I Б 1484.

²⁶ Кореспонденцията, изпратена по този повод от Тулча на 1 ноември 1861 г., съобщава: «Един Сливненин стигна тейзи дни тук на имя Стефан. . .; той носеше една книга с подписи от 62 села, в зачялото на кои стои, в заглавие, печатът на Варненски руски консул Рачински. Помянати предател беше дал тия подписи на едно момче да ги държи, до де си он подпиши руский пашапорт от местното началство за в Русия, да не би да ги фанат у него. Момчето кату родолюбиво българче, намисля да му не дава веки тая книга, но да я съобщи на гражданите, но предателят кату усеща чи ся излъгал, поисква я назад. Момчето не му я дава, а той отива тутакси на францушкий консулат (кату руски поданик!) и зема един кавасин от тамо, та насилват момчето да му даде книгата; то обаче успява та приписва само имяната на 15 села. . .» Вж. бр. 60 от 21 ноември 1861 г.

ку Бакърджи, Злати поп Михайлов, Сава Бакърджия, Симон Михов, Петър Николов, Никола Кръстюв, Паруш Тошьолу, поп Симон, Даскал Параскева, Иванчу Чифутина и Ралу Тодоров; от П а с к а т а н а х и я (?) — чорбаджи Аврам, Иван Джамбазу, Петку Стоянов, Миху Патюлю, Симан Драгоюв, Христу Чинижилу и Колю Абаджи; от Т ъ н к и р ъ т (Такират), Еленско — Симан Даскалов, Мирчу поп Иванов, Марин Стоянов, Христу Терзия, Колю Понарджи и Янолу Стефан; от Ч и р е ш и - д я л, Еленско — Драган Гръцулув и чорбаджи Станчу; от Н е й к о в к л а д е н е ц, Дряновско — чорбаджи Йорги, поп Стоян, Иван поп Стоянов и Марин Груюлу; от с. Д е в н я, Провадийско — бакърджи Христо, Петър Манов, Даскал Параскева, Деду Георги, Ману Василуев и Мака Граблата; от П р о в а д и я — Христу Бакалу, Марко Колуев, чорбаджи Петър бояджи и Хрулув Стоян; от с. Ч а в у ш - к ю ю (Ген. Кантарджиево), Варненско — чорбаджи Тати, Петър Минков, Димитър Пен и Христу Петрув; от с. Д р а г о е в о, Преславско — чорбаджи Драган, Пенчу Христуев и Боичуолу Ненку; от с. М а р а ш, Шуменско — мастур Драгой, Алекси поп Даскал, поп Иован и чорбаджи Христу.

Южно от Стара планина са отбелязани следните селища и лица: Х а с т о с, вероятно Айтос — С. Маринчув, Гани Христуев, Йордан Циганина и Недю Терзията; К а р н о б а т — касап Стойку, Иван Мабачув, Миху Абаджия, Драган Тодоров, Стефан Момчув и чорбаджи Герги; с. Д е р м е н д е р е (Гавраилово), Сливенско — Стойко Михалов, Петър Журов, Христо поп Николов и кихая-олу Тодор; с. Ч о б о к о в а (вероятно Чокоба), Сливенско — поп Димитър, Даскал Георги и Стефан Ташку; с. Д е р е к л ю ю, Одринско — поп Христо, Мастър Иван, чорбаджи Филип, манифактурджи Тодур и Дели Бакал-Сичу.²⁷

Първите сведения за преселническото брожение в Одринска Тракия са от м. февруари 1861 г.²⁸ Очакванията, че през пролетта ще започне самото преселване, не се оправдават, защото най-голям размах движението получава едва в края на лятото и през есента на с. г. И тук то е свързано с името на А. В. Рачински, който след обиколката си из Северна България, на път за Цариград, минава през Тракия. «Той е успял в Одринска област — пише в-к «Дунавски лебед» — да примамва на това народоубийствено преселение 10—15 села, от които някои си са веки тръгнали да идат да се заробят. . .»²⁹ Данните за обхвата на преселничеството в този район са доста несигурни и противоречиви. Според някои записаните села достигат до 40,³⁰ по други наброяват до 160,³¹ а според трети са само 20.³² Изглежда, че с изключение на селата Дереклюю, Топузлари и Боялък в останалите движенията е съвсем слабо въпреки активността на руския консул в Одрин Н. П. Шишкин.³³ Тукашното население независимо от притесненията и тежките изпитания, на които е подложено от турската власт,³⁴ остава по своите места. За това очевидно

²⁷ В-к «Дунавски лебед», год. II, бр. 60 от 21 ноември 1861 г.

²⁸ Архив на Г. С. Раковски, т. III, стр. 154.

²⁹ В-к «Дунавски лебед», год. II, бр. 51 от 22 септември 1861 г.; Архив на Г. С. Раковски, т. III, стр. 732.

³⁰ П а к т а м, стр. 729.

³¹ П а к т а м, стр. 769.

³² П а к т а м, стр. 799.

³³ П а к т а м, стр. 896, 922.

³⁴ П а к т а м, стр. 766; ДБИ, т. I, стр. 260; в-к «Дунавски лебед», год. II, бр. 57 от 31 октомври 1861 г.

спомагат както специалните мерки, които турското правителство предприема,³⁵ така и ограниченията, наложени по необходимост от руските власти. И ако все пак царска Русия запазва и през 1862 г. възможността за изселване на 1000 български семейства от Одринско, това трябва да се обясни не само с даденото по-рано разрешение,³⁶ но и с конкретния интерес към местните жители, занимаващи се с лозарство, пчеларство и други интензивни култури.

Сравнително оскъдни са данните за преселничеството и от северната част на Добруджа. За подобна пропаганда в Тулчанско съобщава Г. С. Раковски,³⁷ а на 14 септември 1861 г. Иван П. Кършовски му пише от с. Черна, Мачинско: «Тукашните наши българи, както и околните мачински и от другите села от някой ден са твърде увиснали, като чуват разни слухове, които ся раздават. Ако и да положихме всякакви средства, за да покажем невъзможността на туй нещо и да ги докараме в съзнание, за да ся оставят от тия мисли и да не си оставят работата, но всички ни трудове напразно! А най-повеч тукашните турци, даже и потвърдително говорят за туй, като им прилагат и още да им сторят мюлка си халал.»³⁸ В спомените си известният добруджански поборник и съмишленик на Г. С. Раковски Димитър Тодоров също разказва: «... Аз си оставих всичка частна работа (търговия) и ходех с голям риск от село на село из Бабадагската каза (дето имах доста влияние), дето селяните бяха станали да се преселяват заедно с шопите в Бесарабия, като ги убядвах да останат на огнищата си и дадат ръка заедно за борба.»³⁹

Предположенията на ген. Стремоухов за масово преселване от Добруджа не се оправдават поради противодействието на турската власт.⁴⁰ Още през пролетта на 1861 г. Александър В. Рачински предлага да бъде открито в Кюстенджа руско агентство за защита на преселващите се българи.⁴¹ Поради липсата обаче на такива през следващата година Азиатският департамент свежда правото за изселване само до великоруските разколници, обитаващи някои селища в Добруджа. Част от тях действително се връщат в Русия през 1861 г.⁴²

Главен двигател на преселническото движение в Източна България е Александър Викторович Рачински. Неговото поведение, излизащо извън рамките на изискуемото покровителство, достига твърде често до енергични мерки в защита на сподвижниците му в това дело. Той настоятелно изисква освобождаването на арестуваните в Търново бебровски предводители Сава Стефанов и Христофор Николов, тъй като с това се уронва престижът на руското влияние в Турция.⁴³ А. В. Рачински вярва, че преселването в Русия ще продължи и през 1862 г. и затова съветва селяните от Варненско и Провадийско да не засяват своите земи и да продават имуществото си. Основание за това му дава не само отношението на преките му ръководители, но и уверенията на селските депутати, че богатата реколта през 1861 г. им обезпечава изхранването поне за

³⁵ Архив на Г. С. Раковски, т. III, стр. 832.

³⁶ ДБИ, т. I, стр. 271.

³⁷ В-к «Дунавски лебед», год. II, бр. 49 от 6 септември 1861 г.

³⁸ Архив на Г. С. Раковски, т. III, стр. 742—743.

³⁹ НБКМ—БИА, П. д. II 44, л. 20, 45; ЦДИА, ф. 173, арх. ед. 856, л. 518.

⁴⁰ Г. С. Раковски, възгледи, дейност и живот, т. II, С., 1968 г., стр. 43, 46.

⁴¹ АВПР, д. 1613, л. 46.

⁴² ДБИ, т. I, стр. 271.

⁴³ АВПР, д. 1613, л. 134, 140.

три години.⁴⁴ Преселническото движение се ограничава обаче само през 1861 г. По редица съображения руското правителство коригира своята политика по този въпрос още през есента на с. г.⁴⁵ Най-после с писмо от 6 февруари 1863 г. Министерството на външните работи и Министерството на държавното имущество съобщават на варненското консулство, че по височайше повеление се преустановява окончателно приемането на преселници от Турция и Молдавия поради общия неурожай в южно-руските области.⁴⁶

Движението за преселване на българите в Южна Русия завършва с неуспех. Против него се обявяват социални сили, които, ръководени макар и от различни подбуди, свеждат до минимум резултатите от тази акция. На първо място тук трябва да се изтъкне енергичната и последователна борба на българската революционна емиграция начело с Г. С. Раковски. Тя приобщава за тази кауза не само учащата се българска младеж в Русия, но и някои по-умерени кръгове от нашата буржоазия както в страната, така и вън от нея.⁴⁷ Поевропейчините българи — според Рачински, — т. е. търговците, които в преселването на своите съотечественици виждат нарушение изключително на личните си материални интереси, се противопоставят рязко на политиката на Русия. Търновският търговец Никола Генишакали на път за Цариград твърдо му заявява: «Мы поклялись убивать всякого кто произнесет слова о переселении.»⁴⁸ Други са още по-крайно настроени. Те са убедени, че преселването е обречено на неуспех, но виждат в самото движение възможност народът да се раздвижи и ободри, за да може още по-силно да заяви своя протест. Те смятат освен това, че народът трябва да се готви за вълнения, които с помощта на Русия могат да се превърнат в решително въстание.⁴⁹

Против преселването на българите от Североизточна България се обявява и гръцката църковна власт. Варненският владика заедно с някои гръцки чорбаджии предприема пътуване по околните села, за да убеждават селяните да не се изселват, да засяват своите поля и да чакат подобрене на участта си само от султана. В случая духовният глава върши това не само по собствени подбуди, но и по поръчение на местната турска власт, защото техните фискални интереси са в еднаква степен застрашени.⁵⁰ Подобна обиколка из Варненския санджак извършва и мютесарифът Ашир бей. Някъде с ласкателства, другаде със съвети и обещания той настоява местните жители да запазят спокойствие, да се грижат за земята си и да разчитат единствено на грижите и доброжелателството на султанската власт.⁵¹ Междувременно централното турско правителство също взема решителни мерки за преустановяване на преселническото движение. Със заплахата, че ще бъдат подхвърлени на съд и считани за държавни престъпници, то вменява на своите чиновници грижата за съд-

⁴⁴ АВПР, д. 1613, л. 133; Архив на Г. С. Раковски, т. III, стр. 831.

⁴⁵ ДБИ, т. I, стр. 263—264, 266—268, 271—272, 278—279.

⁴⁶ ОДА — Варна, кмф, ф. 81к, арх. ед. 27, писмо № 388.

⁴⁷ АВПР, д. 1613, л. 131.

⁴⁸ П а к т а м, л. 123, 126, 140.

⁴⁹ П а к т а м, л. 133.

⁵⁰ П а к т а м, л. 140.

⁵¹ П а к т а м, л. 149.

бата на подвластното население и ограничаване до минимум на преселническия кипеж.⁵²

За осуетяване на преселническото движение в Източна България освен горепосочените причини има значение и обстоятелството, че тук аграрният проблем не е поставен с такава острота и категоричност. Това се отнася особено за Добруджа и прилежащите ѝ райони, които със своите обширни неразработени поля и сравнително по-едро земевладение позволяват по-лесното препитание на местното население.⁵³ Не може да не се подчертае накрая и фактът, че Източна България, където в края на XVIII в. и началото на XIX в. се развиват няколко руско-турски войни, дава най-голям процент изселници към Влашко, Молдова и Южна Русия. От последното масово изселване през 1830 г. изминават едва три десетилетия. Възпоминанията от него са твърде близки и свежи, за да се реши населението на същите тези места да ги напусне отново.

Преселническото брожение в Източна България през 1861 г. обхваща изключително селското население, в това число чорбаджии, свещеници, учители, занаятчии и др. Въпреки значителния териториален обхват неговото разпространение е все пак твърде ограничено. Социално-политическите причини, които предизвикват изселването, не са така дълбоки и на зрели, за да му придадат траен и продължителен характер. Подтикът и движещите сили на този процес зависят главно от някои външнополитически обстоятелства, с промяната на които преселническото движение загубва своята необходимост и оправдание и в крайна сметка остава практически неосъществено.

⁵² АВПР, д. 1613, л. 151; вж. също ДБИ, т. III, стр. 404—405, 421—425.

⁵³ Вж. повече у С т р. Д и м и т р о в, За класовото разслоение сред селяните в Североизточна България през 70-те години на XIX в., ИИИ, т. 8, 1960 г., стр. 225—286.

QUELQUES DONNEES SUR LE MOUVEMENT D'EMIGRATION EN BULGARIE DE L'EST EN 1861

Velko Tonev

Résumé

L'émigration bulgare en Valachie, en Moldavie et en Russie du Sud à l'époque de la domination ottomane constitue l'un des aspects principaux de l'évolution démographique de la population bulgare. Ce mouvement a pris pendant la seconde moitié du XVIIIe s. et au début du XIXe s. des proportions inquiétantes. Le dernier en date de ces dépeuplements en masse des terres bulgares se situe en 1861. Il comprend principalement la Bulgarie du Nord—Ouest et a fait l'objet dans ses grandes lignes d'un examen sur le plan historique. Le mouvement d'émigration de la Bulgarie de l'Est de ces années n'a pas retenu jusqu'ici l'attention des chercheurs, de toute évidence par suite d'un matériel documentaire insuffisant. Aussi, l'auteur a-t-il tâché d'éclairer dans cet article certains des principaux aspects de cette exode des terres bulgares de l'Est vers la Russie du Sud. Les données sur lesquelles cette étude est basée proviennent principalement de la correspondance diplomatique du consul de Russie à Varna — Al. V. Račinski. L'auteur a consulté aussi certaines dispositions officielles turques, ainsi que des matériaux provenant des archives de G. S. Rakovski et des articles du journal «Dunavski Lebed» dont celui-ci était le rédacteur en chef. Ce matériel documentaire a permis de mettre en lumière l'évolution de ce mouvement d'émigration de la Dobroudža, de la région de Varna, de Provadia, Tărnovo et du vilayet d'Andrinople. Les causes de son apparition, les étapes de son développement et les forces qui sont venues s'opposer à ces départs qui ont été tellement nuisibles pour le peuple bulgare ont également retenu l'attention de l'auteur et fait l'objet d'un examen attentif.